

Introductie

Tsaar Peter de Grote pakte Rusland bij zijn nekvel en sleurde het tegenspartelend Europa binnen. Hij dwong zijn onderdanen letterlijk stenen bij te dragen aan het bouwen van een Europese hoofdstad, Sint Petersburg. Eerst waren er de grachtenpatronen van Amsterdam. Rusland, het tweede Rome, verdiende meer grandeur. Ongeëvenaarde paleizen, kerken en boulevards braken door het kleinschalige Amsterdamse patroon.

Onderhuids bleef het verzet tegen dit Europese gezwel op Russische bodem. De dood en mythes spoken door de stad. Literatuur, poëzie, muziek en theater vullen de straten. Dat de stad nog bestaat is een wereldwonder. Sint Petersburg is al vaak literair ten grave gedragen. 'Leven in Petersburg is als slapen in een doods-kist,' wist de Russische dichter Osip Mandelstam al. En ikzelf? Ik ben geen bewoner van Petersburg, zelfs geen bezoeker, maar een eeuwige toerist.

Peter d'Hamecourt

Mythes over een dramatisch wereldwonder

Colofon

Foto's omslag, achterzijde en binnenwerk: Oleg Klimov

1e druk: oktober 2008 UITGEVERIJ CONSERVE

2e druk (ebook) uitgeverij de Rode Kamer, Haarlem

NUR 321

Isbn 9789078124642

© 2008 Peter d'Hamecourt en Uitgeverij Conserve

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, phtoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.

De Peter- en Paulsvesting verheft zich boven de rivier Neva

1 Tsaar Peters Paradijs

‘Weet je’, zegt hij, ‘deze stad is gedoemd.’

Ik weet niet wat ik zeggen moet en mompel iets van: ‘Gut, nou, ja ...’

‘Buitenlander zeker’, laat hij vallen, niet als vraag maar als constatering. Hij is zomaar naast me komen zitten, een keurige heer van in de vijftig.

De zomer van 1990 is een redelijk klamme. Ik ben er voor het eerst sinds mijn verblijf in de Sovjet-Unie toe gekomen de witte nachten in Leningrad mee te maken. De natuurwetten willen dat de noordelijke metropool van dit, dan nog communistische, wereldrijk enkele weken in de maanden juni en juli ’s nachts door het poollicht wordt beschenen. Ik tref het niet. Het is rond één uur in de nacht. De witte nacht gaat schuil achter een inktzwart wolkendek. Bliksemschichten lichten nog af en toe op. Maar Wodans karren met zijn weergoden nemen steeds meer afstand. Nog maar een paar minuten geleden gutste het hemelwater in strakke striemen naar beneden, doorkliefd door de furie van de goden van donder en bliksem.

Ik zit op de trappen van de Isaacskathedraal en peins hoe het ook alweer zat met die Germaanse goden Wodan en Donar. Het is deze stad die je terugvoert naar mythologische gedachten. Zijn stichter tsaar Peter de Grote ken ik inmiddels uit de verhalen. Een man die moordend, hoererend en slempend zijn spoor heeft getrokken door deze stad. Maar hij is ook de inspirerende geest geweest van al die imposante bouwwerken. De man die van hieruit het Russische rijk nieuwe grenzen geeft en voor het land een gevreesde en gerespecteerde positie opeist in Europa.

Toch zit je hier omgeven door mythes, spoken en de onwezenlijke bacchanalen van zijn stichter die te traceren zijn op elke plek. Ik voel me op de een of andere manier niet thuis in deze on-Russische en tegelijkertijd quasi-Europese stad. Ambassadeurs waren in het begin van de achttiende eeuw de geschiedschrijvers over de wording van de nederzetting. De delta van de rivier de Neva is niets. Het voormalige Ingmarland is het gebied van Finse vissers en huilende wolven in donkere wouden. Het woord neva schijnt uit het Zweeds te stammen. Een herinnering aan de Zweedse overheersing in dit gebied. Neva betekent modder. Niemand die hier iets wil beginnen. Steden hebben doorgaans een ontstaansgeschiedenis van eeuwen. Sint Petersburg groeide niet uit van een nederzetting tot een stad.

Alles wat je ziet is bedacht. De natuur in samenwerking met het menselijke brein heeft hier niet de kans gehad zichzelf te ontwikkelen in een harmonieus natuurlijk proces. Het is het brein en de wil van één man die besluit dat hier iets moet ontstaan.

De bouw van de stad is in 1703 nog maar nauwelijks begonnen of de ambassadeurs berichten al dat het veroveren van het moeras de levens van honderdduizend en misschien wel tweehonderdduizend dwangarbeiders heeft geëist. Opgejut door de knoet van de bezeten bedenker van dit alles, tsaar Peter de Grote. Hij is 31 jaar als hij aan het karwei begint. Een reus van twee meter en vier centimeter. Hij heeft de Zwitserse bouwmeester Domingo Trezzini gekocht om zijn droom uit te voeren. Als tsaar Peter zich verdedigt tegen de aantijgingen dat zijn strijd met het moeras zoveel doden eist zegt hij: 'Architectuur is een uiting van kunst te vergelijken met oorlog. Ook een veldslag kun je niet winnen zonder soldaten te verliezen.' Met dat verschil dat de krijgsgeschiedenis tot dan geen veldslag kent die zoveel slachtoffers heeft geëist. Zijn het de geesten van de boeren en buitenlui, die door de tsaar van hun dorpen zijn verdreven, die er rondwaren? Ze zijn van heinde en verre aangevoerd om hier Peters visie op Europa te bouwen. Zijn het de geesten van die arme sloebbers die zich blijvend hebben gevestigd en de bezoeker dat akelige gevoel geven dat er hier iets niet deugt? Het moet. De tsaar-hervormer grijpt Rusland bij zijn nekvel en sleurt het tegenstribbelend met geweld de vooruitgang in. Moskou is het verleden, Petersburg is de toekomst, is de leuze. Rusland is halsstarriger gebleken dan de wil van zijn grote tsaar. Moskou en de Russische traditie hebben na eeuwen van strijd voorlopig gewonnen. Petersburg is een stad met de grandeur van een hoofdstad, maar het heeft geen status. Bovendien, de fut is er uit. De metropool ligt er verloren bij. Het is zelfs geen havenstad zoals Rotterdam, Marseille of Antwerpen. De haven heeft nooit een relatie gehad met de stad. De zee is ver weg. Peter de Grote wil naar zee.

Maar wat is de Finse Golf? Tsaar Peter wil zijn Rusland Europa binnensleuren, maar beide zijn nog altijd niet dichterbij elkaar gekomen. De communisten hebben de stad zeventig jaar lang in een soort coma gehouden. Het einde leek echt nabij aan het begin van de jaren negentig. De ondergang van de Sovjet-Unie kwam net op tijd voor de redding, maar hernieuwde glorie...? De rekening is nog niet definitief opgemaakt. Maar de tussenstand is dat Petersburg voorlopig niet meer is dan een museum van een groot idee dat vooralsnog jammerlijk lijkt te zijn mislukt. Ik bouw in twintig jaar een relatie op met deze stad die niet veel verschilt van de ambivalente houding die veel van mijn Russische vrienden hebben met 'het Venetië van het noorden', 'het venster op Europa', 'de noordelijke hoofdstad', 'de stad aan de Neva', 'de culturele hoofdstad', 'Sint Petersburg', 'Petrograd', 'Leningrad', 'Sankt-Petersburch'. Ruim

driehonderd jaar oud en even zolang onbegrepen en verwarrend. Ik woon er niet en heb ook nooit de neiging gehad dat te doen. Ik voel me ook geen bezoeker. Dat zou grote betrokkenheid vergen. Mijn relatie met de stad is nooit verder gegroeid dan die van een eeuwige toerist. Ik heb er vrienden, maar ook die halen me altijd binnen alsof ik voor het eerst hun stad bezoek.

Tsaar Peter bombardeert de apostel Petrus tot beschermheilige van Sankt Pieterburch. In 1914, bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, is Rusland in de greep van het nationalisme. Pieterburg (Pieterburch) is een Nederlandse naam, maar hij klinkt Duits, de taal van de vijand, en daarom is de stad omgedoopt in Petrograd. Na de dood van Lenin in 1924 bedacht dictator Jozef Stalin een sinistere grap. De tweede stad van het land kreeg de naam Leningrad. Het is algemeen bekend dat Vladimir Lenin, de stichter van de Sovjetstaat en de vader van de communistische revolutie, de stad haat en dat hij mede daarom in 1917 besluit de status van Moskou als hoofdstad te herstellen. Stalin drijft de spot met de stad en met de heilige Lenin als in de beste tradities van Pieterburg. In 1991 kiezen de inwoners van de stad in een referendum er voor de historische naam Sankt Pieterburg (voor ons Nederlanders Sint Petersburg) te herstellen. Hoe dan ook, per traditie ga je naar Sint-Petersburg per trein en niet per vliegtuig. Daar begint het al. Uit eerbied voor het fenomeen aan de Finse Golf kies je voor een vorm van vervoer die iets plechtigs heeft. Elke keer als ik door haast gedreven toch het vliegtuig neem is er iets mis met mijn bezoek. Aankomen op het vliegveld Poelkovo is in strijd met de etiquette die je tegenover de stad in acht dient te nemen. Vertrekken van Poelkovo is als een onwaardig residu te worden uitgespuugd door een stad die niet past in de eeuw van haast en technologische vooruitgang.

Het station in Moskou heet om onduidelijke redenen nog altijd het Leningradstation. Lenin staat er in de hal. Hij bekijkt de arriverende reiziger met een agressieve blik in het gezicht. De vertrekkende reiziger voelt zijn ogen prikken in de rug. De ene na de andere trein vertrekt er richting Petersburg. De nachttreinen zijn het populairst. De Nevski Express en de Aurora die in de middag en de vroege avond vertrekken brengen je veel vlugger op je bestemming, maar talrijke reizigers hebben hetzelfde gevoel: je moet je niet haasten richting Petersburg. De nachttreinen doen er tussen de zeven en negen uur over om de ruim 700 kilometer te overbruggen.

De ambassadeurs verhalen in de achttiende eeuw van tochten van drie weken met hun koetsen. Modder, weggespoelde bruggen, benden die reizigers overvallen of sneeuwstormen die het reizen blokkeren. De excellenties vervloeken de bedenker van dit alles. Er is zelfs geen herberg op de route naar de stad waar een heer van stand zijn hoofd kan neerleggen. De weg tussen Moskou en Petersburg is nog altijd levensgevaarlijk, een dodenweg. De aanleg van een ultramoderne tolweg

laat al jaren op zich wachten. Het geld voor een betere verbinding verdwijnt in een bodemloze put. Het was in 1700 al niet veel anders. Een zinnige reiziger neemt derhalve de trein.

De spoorwegen, of het Moskouse gemeentebestuur, hebben er voor gekozen dat elke vertrekkende trein, maar ook elke arriverende trein, uitgeleide wordt gedaan dan wel wordt verwelkomd met het Moskouse-stadslid: 'Mijn geliefde hoofdstad, mijn gouden Moskou...', galmt het over de perrons. Moskou is na ruim drie eeuwen nog altijd in oorlog met de stad die het in 1713 zijn status van hoofdstad van het rijk ontnam. De tonen van het lied zijn onderdeel van de voortdurende psychologische oorlogsvoering tussen beide steden. Niet alleen dat: de trein naar Petersburg is de trein naar Europa. De trein naar Moskou is aankomen in het hart van het Russische nationalisme, het centrum van de anti-Europagevoelens. De tonen van het lied zeggen: 'Welkom thuis in de schoot van onze verstikkende Russische tradities.'

Als vertrekkende reiziger kun je het lied nog negeren. Maar als je om acht uur 's morgens slaapdrongen uit de trein stapt en meteen het Moskoulied in je oren krijgt gepropt ontstaat er, althans bij mij, agressie. 'Houd je bek Moskou,' wil je schreeuwen, 'daar in Petersburg ligt het enige plekje met Europese beschaving in heel Rusland. Sodemieter op met je Moskougekwijl.' De muziek is behang. Decoratie van een misplaatst Moskoupatriottisme.

Aankomend op het Moskoustation in Petersburg is er geen lied ter verwelkoming, maar walmt je de sfeer tegemoet van een stad die verwaand probeert het imago van een eeuwige strafkolonie van zich af te schudden. Lenin is hier allang uit de stationshal verdwenen. Een buste van tsaar Peter roept de reiziger een joviaal welkom toe. Althans zo lijkt het. Maar heeft de tsaar niet een spottende blik? Het was Ruslands grote schrijver Fjodor Dostojevski die de blik van de tsaar al niet vertrouwde. 'Lopend door de straten van Petersburg heb ik het idee dat iemand een grap met ons uithaalt. Je hebt het idee voortdurend te worden uitgelachen.' Zelf schijnt de schrijver zich zeer te hebben gehecht aan zijn stad. Maar hij laat de karakters in zijn boeken nogal flink uithalen naar dit fenomeen: 'Dit is een stad van halve garen. Er is geen plek op de wereld die zoveel sombere, intense en vreemde invloeden heeft op de menselijke ziel als Petersburg.'

De bezoeker is dus gewaarschuwd. Wij zijn van adel zeggen de opzichtige gevels, ook al is het dan Russische adel. Aankomen met de Grand Express of de Express is pas aankomen in de stijl die bij Petersburg past. De treinen zijn vijfsterrenhotels op wielen. Iedere keer als ik me wil laten verwennen begint het Petersburgfeest al in de trein. Je verwacht bij aankomst dat bedienden in livrei je staan op te wachten, maar het zijn slonzige kruiers als overal elders. Je dompelt meteen onder in de chaotische drukte van het

Vosstanijaplein voor het station, het plein van de opstand, ter herinnering aan de revolte tegen tsaar Nicolaas II in 1905. De stad is een geschiedenisles, een themapark voor historici. Het decor voor de eeuwig durende familievete in de Romanovdynastie die hier zijn hoogtepunt heeft beleefd. Het geslacht is hier ook ten onder gegaan. De telgen staan bekend als barbaren, brute mensenhaters, rijke patsers, soms met een onnavolgbare relatie met God en de kunsten, maar vooral behept met het idee dat de Russische mens zich dient te onderwerpen aan hun op onfeilbaarheid rustende autocratie.

Het is nooit bij mij op gekomen dat ik hier zou willen wonen. De vraag is waarom? Na twintig jaar is het antwoord nog in wording. Ik sta elke keer te trappelen om af te reizen en als ik er eenmaal rondloop ben ik eigenlijk alweer bezig weg te gaan. Als de trein dan het station uitglijdt op weg naar de onvermijdelijke pathetische tonen van 'Moskou, mijn geliefde hoofdstad, mijn gouden hoofdstad...' heb ik alweer heimwee.

Mijn relatie met de stad is nog pril in 1990, als ik op de trappen van Sint Isaac zit. De sombere massieve kolos van een kathedraal met zijn metersdikke muren en pilaren die zijn gehouwen uit het marmer van Vyborg roept op tot somberheid. De man die naast mij is komen zitten is niet dronken. Dat valt mee op dit tijdstip in deze stad die in een staat van een constant delirium lijkt te zijn verzezen. 'Dmitri,' zegt hij zonder een hand uit te steken. 'Ik kan 's nachts vaak niet slapen en dan dwaal ik een beetje rond in de stad. Toerist?'

'Nee, ik woon en werk in Moskou. Even een weekeinde uitblazen. Peter is mijn naam.'

'Hollander,' gokt Dmitri meteen goed. 'Je praat Russisch als een Litouwer, maar je gelaatsuitdrukking verradt dat je uit het westen komt. Ik zag het meteen, dat is geen Duitser. Ik kan de grens niet over omdat ik geheime dingen heb gedaan op het ontwerp bureau. Maar wie weet wordt alles anders. Er gebeuren zoveel rare dingen in ons land. Ik denk dat het hele communistische zootje snel in elkaar stort en dan zijn we misschien eindelijk vrij. Ik zie veel meer toeristen met wie we nu gewoon kunnen praten. Vroeger kon dat niet. Werden we als een soort melaatsen weggehouden bij de bussen met toeristen. Ik maak er een sport van om aan het uiterlijk van de toeristen te zien waar ze vandaan komen. Japanners is natuurlijk niet zo moeilijk. Hollanders trouwens ook niet.'

Ik zeg: 'U woont in een heel bijzondere stad.' De zin komt mede voort uit mijn op dat moment nogal gebrekkige kennis van de Russische taal. Het is een dappere poging het gesprek gaande te houden. Een Zijgoeli verstoort de rust. Zonder uitlaat maakt de Sovjetvolkswagen het geluid van een viertonner die zich vastzuigt op het natte, pikzwarte asfalt. Uit de raampjes

hangen jongelui die met flessen Sovjetchampagne zwaaien. Ik geloof dat ze ons uitnodigen deel te nemen aan hun midzomernachtfeestje.

Dmitri negeert het kabaal: 'Wel bedankt namens vijf miljoen Pitertsy dat u die Peter van ons zo gek heeft gemaakt. Ik ben nooit in Amsterdam geweest, maar ik denk dat die Peter van ons daar een beetje de kolder in zijn kop heeft gekregen. Waren er toen ook al koffieshops? Ja, dat zien we hier nu op de televisie hoe jullie daar leven. Alles mag geloof ik. Maar goed, dankzij jullie zitten we hier dan met z'n allen in dit moeras. Drie eeuwen, meneer, en je ruikt het nog. Het moeras, de lijken. Ik ben met pensioen. Het is een staatsgeheim als ik u vertel wat ik deed. Atoomonderzeeërs ontwerpen. Niet dat er nog veel te ontwerpen valt, want alles is naar de kloten in dit land en zeker in Piter. Tsaren, communisten en god weet wat ons nog meer te wachten staat. Deze stad heeft z'n langste tijd sowieso gehad.'

Nederland, of liever Holland, heeft iets met deze stad. De band wordt wederzijds gekoesterd tot op de dag van vandaag. De stad klampt zich aan zijn Hollandse banden vast als tastbaarste bewijs dat Europa niet ver weg is. Het streelt de Hollandse ijdelheid dat we zo'n belangrijke rol hebben gespeeld in de geschiedenis van het grote en machtige Rusland. Dat de tsaar die in 1725 na zijn dood door zijn volk vele decennia is verguisd toch maar in Nederland timmeren heeft geleerd willen we wel weten. Een kopie van het Zaanse standbeeld 'Pjotr plotnik', Peter de timmerman, staat aan de oevers van de Neva. Ik zie hoe prins Willem-Alexander het Nederlandse geschenk aan Petersburg onthult en er tranen biggelen over de wangen van volwassen mensen. Het is 1997, Peters bezoek aan Nederland is 300 jaar geleden. Ik slik zelf ook iets weg tijdens de ceremonie. Want bewonderen doet eigenlijk iedereen deze doldrieste tsaar, die zich graag verkleedde als Hollandse matroos en verliefd was op Delftsblauwe tegeltjes. Dmitri diept zijn doemscenario voor de stad gretig uit. 'Het water,' hoor ik hem zeggen, 'zal alles vernietigen. De stad heeft in zijn geschiedenis vele malen op het randje van de afgrond gestaan. God heeft ons altijd bijgestaan, maar eens gaat het mis, dat verzeker ik u.' Ik kijk in het rond. Overal bouwvallen. Monumenten die staan te zuchten op hun drassige ondergrond.

De schepping van de beeldhouwer Pjotr Klodt, het standbeeld met tsaar Nicolaas I op zijn steigerende paard. Als je goed kijkt is het beeld een prachtig resultaat van balanceerkunst. Het hele bronzen gevaarte rust op de tamelijk dunne achterpoten van het paard. De tsaar is nooit van zijn sokkel gehaald na de revolutie van 1917. Hij staat met zijn gezicht naar de kathedraal die door de communisten tot nutteloos museum is omgedoopt. Het is nu weer een functionerende kathedraal vol klatergoud. Achter de tsaar staat het Mariinskipaleis, gebouwd voor prinses Maria, de dochter van

tsaar Nicolaas I. De gevel is op dat moment ontsierd door allerlei Sovjetemblemen die er op zijn aangebracht. De lokale Sovjet, de gemeenteraad, houdt er zitting, later, en nog steeds, het stadsparlament. De Sovjetinsignes aan de gevels zijn in de loop der jaren verdwenen. Het paleis heeft zijn prerevolutionaire gevel terug. De 'blauwe brug' geeft met zijn bijna honderd meter breedte het plein voor de kathedraal een verlenging tot aan het paleis van prinses Maria zonder dat het riviertje de Mojka opvalt. De stroom is door de bouwmeesters van Peter de Grote gekanaliseerd en als een soort Amsterdamse gracht ingebracht in de structuur van de stad. Er zijn zo'n veertig Amsterdamse grachten die het stadsbeeld bepalen. De kleinschaligheid van Amsterdam is trouwens al snel door Peter terzijde geschoven. Londen, Parijs, Rome wil hij overvleugelen. Wat ik toen niet wist en nu wel is dat in dat Mariinskypaleis de eerste voetstappen liggen van Vladimir Poetin, op weg naar de ultieme macht als president van Rusland. Hij volgt zijn populaire professor Anatoli Sobtsjak. De charismatische professor voelt haarfijn aan dat er verandering in de lucht zit in 1990. Hij doceert rechten aan de rechtenfaculteit van de universiteit van Petersburg. Hij is populair, want hij maakt nogal wat grappen tijdens zijn colleges over het bizarre karakter van het communistische regime.

Een jaar na mijn zit op de trappen van de Isaackathedraal veranderen de zaken sneller dan Dmitri al voorvoelde. Sobtsjak wordt de eerste gekozen burgemeester van de stad, de jonge Poetin gaat de buitenlandse betrekkingen van Petersburg behartigen en gezamenlijk zorgen de 'democraten' ervoor dat de communistische staatsgreep van augustus 1991 ook in Petersburg op een mislukking uitdraait. Sobtsjak schrijft mee aan de nieuwe grondwet voor de Russische Federatie, maar zijn pogingen om Petersburg voort te stuwen in de nieuwe tijden lijden schipbreuk. De stad kachelt sneller achteruit dan Moskou onder de economische malaise van de jaren negentig. De burgemeester wordt steeds meer een societyfiguur, in de tradities van het oude Petersburg. Ljoedmila Naroesova, zijn niet onaantrekkelijke vrouw, stimuleert dit. Ze gaat zelf in de politiek. Geruchten over corruptie omringen de burgemeester steeds meer en ook zijn entourage, onder wie Poetin. Het Sobtsjakteam verliest de nieuwe verkiezingen voor het burgemeesterschap in 1996. Poetin vindt daarna zijn weg in het Moskouse circuit en Sobtsjak blijft een omstreden figuur. Hij vlucht zelfs naar Parijs om aan Justitie te ontsnappen. Zijn leerling Poetin vergeet hem niet en als deze vaste voet aan de grond krijgt in het Kremlin gaan alle dossiers die er over de ex-burgemeester bestaan dicht. Hij wordt bij terugkeer uit Parijs als een held ingehaald in zijn stad. Sobtsjak geniet niet lang van zijn terugkeer uit zelfgekozen ballingschap. In 2000 wordt hij dood aangetroffen in een hotelkamer in Kaliningrad. Geheel in de traditie van zijn stad ontstaan er na zijn dood allerlei samenzweringstheorieën. Hij is niet overleden aan een hartaanval, maar hij is vermoord. De aanhangers

van die versie putten hun gelijk uit een interview dat de omstreden burgemeester enkele dagen voor zijn dood geeft: 'Ik ben deze zomer intensief behandeld voor mijn hartkwaal. Ik voel me goed. Er zijn pogingen ondernomen me te vermoorden, maar godzijdank, ik ben gezond en sterk.'